

محمد علی فروغی

سیر حکمت در اروپا

به همراه «گفتار در روش راه بردن عقل» نوشته رنه دکارت

به تصحیح

امیر جلال الدین اعلی

- عنوان و نام پدید آور: سیر حکمت در اروپا / محمدعلی فروغی. به همراه گفتار در روش راه بردن عقل / نوشته رنه دکارت؛
به تصحیح و تحشیه امیر جلال الدین اعلم.
مشخصات نشر: تهران: نیلوفر، ۱۳۹۵.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۴۸-۶۷۶-۰-۰
وضعیت فهرست نویسی: فیفا
مشخصات ظاهری: ج. ۳. در یک مجلد (چهارده، ۷۷۱ ص.). ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
یادداشت: ص.ع. به انگلیسی: Philosophy of western philosophy. Mohammad Ali. Foroughi. A history of western philosophy.
یادداشت: کتاب حاضر در سال‌های مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است.
یادداشت: چاپ ششم.
یادداشت: واژه‌نامه.
یادداشت: نمایه.
موضوعات: ج. ۱. از حکمای پیش از سقراط تا سده هفدهم میلادی. - ج. ۲. از آغاز سده هفدهم تا پایان سده هجدهم میلادی. - ج. ۳. از آغاز سده نوزدهم میلادی تا زمان حاضر.
ص. ۵۹۷ - ۶۵۵. گفتار در روش راه بردن عقل / تصنیف رنه دکارت؛ ترجمه به فارسی نگارش محمدعلی فروغی.
رشته: فلسفه Philosophy Ancient، فلسفه قدیم
موضوع: فلسفه جدید Philosophy Modern، علوم - روش‌شناسی Science-Methodology
موضوع: سناخت (فلسفه) Knowledge, Theory of، علوم - فلسفه Science-Philosophy
سرشناسه: فروغی، محمدعلی، ۱۲۵۴-۱۳۲۱، Foroughi, M.A.
شناسه افزوده: علم، امیر جلال الدین، ۱۳۲۰ - ، مصحح.
شناسه افزوده: دکارت، رنه، ۱۵۹۶-۱۶۵۰ م. گفتار در روش راه بردن عقل - نقد و تفسیر
رده‌بندی دیویی: ۰۹
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵: ۵۳/۴ B
شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۷.۸۲۲

انتشارات بهان: خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، تلفن: ۶۶۴۶۱۱۱۷

محمدعلی فروغی

سیر حکمت در اروپا

تصحیح و تحشیه: امیر جلال الدین اعلم

طراح جلد: علی خسروی

حروفچینی: شبستری

چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۵ (چاپ اول قطع رقعی)

چاپ گلشن سبز

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

فروش اینترنتی: www.behanbook.ir

فهرست

پیشگفتار ۴

جلد اول

از حکماء پیش از سقراط تا سده هفدهم میلادی

- دیباجه ۳
- فصل ۱: حکمای پیش از سقراط ۵-۱۷
- فصل ۲: سقراط و افلاطون ۱۸-۲۹
- فصل ۳: ارسطو ۳۰-۵۱
- فصل ۴: متأخرین از حکمای قدیم ۵۲-۵۹
- یکم - اپیکوروس؛ دوم - کلیان؛ سوم - رواقیان؛ چهارم - شکاکان.
- فصل ۵: حوزه علمی اسکندریه و دوره رومیان ۵۹-۶۵
- یکم - حوزه علمی اسکندریه؛ دوم - حکمای روم.
- فصل ۶: افلاطونیان اخیر و فلوطین ۶۶-۷۴
- فصل ۷: علم و حکمت در اوایل قرون وسطی ۷۵-۸۴
۱. آباء دین مسیح؛ ۲. دوره فترت؛ ۳. نهضت علمی اسلامی؛ ۴. مقدمه نهضت علمی اروپائیان.
- فصل ۸: اسکولاستیک (حکمت مدرسی) ۸۵-۹۷
۱. مقدمه؛ ۲. اریگنا؛ ۳. آنسلم؛ ۴. آلبرت بزرگ؛ ۵. قدیس توماس آکویناس؛ ۶. راجر بیکن؛ ۷. رامون لول؛ ۸. جان دانز اسکوتوس؛ ۹. ویلیام اکمی.

فصل ۹: تجدید حیات علم و ادب و هنر (رنسانس).....	۹۸-۱۰۳
فصل ۱۰: فرنسیس بیکن.....	۱۰۴-۱۱۳
فصل ۱۱: دکارت.....	۱۱۴-۱۵۴
۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. روش دکارت در تحصیل علم؛ ۳. اکتشافات علمی	
۴. فلسفه دکارت در الهیات و طبیعیات؛ ۵. علم اخلاق؛ ۶. نقد.	

جلد دوم

از آغاز سده هفدهم تا پایان سده هیجدهم میلادی

پیشگفتار.....	۱۵۷-۱۵۹
مقدمه.....	۱۶۱-۱۶۷
فصل ۱۲: حکمای فرانسه در سده هفدهم.....	۱۶۹-۱۸۰
یکم - باسکال دوم - مالبرانش؛ حکمای دیگر.	
فصل ۱۳: اسپینوزا.....	۱۸۱-۲۱۱
۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. نظر کلی به فلسفه اسپینوزا؛ ۳. سلوک در جستجوی حقیقت؛ ۴. شناسایی؛ ۵. خودشناسی؛ ۶. بندگی و آزادی انسان.	
فصل ۱۴: لایبنیتس.....	۲۱۲-۲۴۱
۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. جوهر و - همت؛ ۳. فهم و عقل انسان؛ ۴. خداشناسی؛ ۵. چگونگی آفرینش.	
فصل ۱۵: حکمای انگلیس در سده هفدهم.....	۲۴۲-۲۶۴
یکم - هابز؛ دوم - لاک؛ سوم - نیوتن.	
فصل ۱۶: حکمای انگلیس در سده هیجدهم.....	۲۶۵-۲۸۰
یکم - بارکلی؛ دوم - هیوم.	
فصل ۱۷: حکمای فرانسه در سده هیجدهم.....	۲۸۱-۳۰۷
یکم - فونتنل؛ دوم - منتسکیو؛ سوم - ولتر؛ چهارم - روسو؛ پنجم - دیدرو و اصحاب دایرةالمعارف؛ ششم - کندیاک.	
فصل ۱۸: کانت.....	۳۰۹-۳۶۲
یکم - شرح زندگانی و مسیر تحول افکار او؛ دوم - تحقیق در نقاد عقل	

مطلق نظری (۱. مقدمات؛ ۲. شناخت برترین حس؛ ۳. تحلیل برترین قوه فهم؛
 ۴. جدل برترین؛ ۵. ماحصل کتاب نقادی عقل مطلق). سوم - تحقیق در علم
 اخلاق و نقادی عقل مطلق عملی.

جلد سوم

از آغاز سده نوزدهم میلادی تا زمان حاضر

- پیشگفت ۳۶۵-۳۶۶
- مقدمه ۳۶۷-۳۷۱
- فصل ۱۹: حکماء آلمان در نیمه اول سده نوزدهم ۳۷۲-۴۳۸
- یک - فیخته (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. مقدمه برای فلسفه فیخته؛ ۳. فلسفه).
 دوم - شوپنهاور (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. فلسفه). سوم - هگل (۱. زندگی و
 مصنفات؛ ۲. فلسفه؛ ۳. خلق؛ ۴. فلسفه طبیعت؛ ۵. فلسفه روح). چهارم -
 شوپنهاور (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. فلسفه؛ ۳. فلسفه).
 فصل ۲۰: حکمای فرانسه در نیمه اول سده نوزدهم ۴۳۹-۴۶۳
- یکم - مین دویران؛ دوم - ویکتور آرنان؛ سوم - لامنه؛ چهارم - اگوست کنت
 (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. مراحل گانه علم و فلسفه؛ ۳. طبقه بندی علوم؛
 ۴. علم مدنیت؛ ۵. دین انسانیت).
 فصل ۲۱: حکمای انگلیس در نیمه اول سده نوزدهم ۴۶۴-۴۶۷
- یکم - جرمی بنتام و جیمز میل؛ دوم - ویلیام همیلتن؛ سوم - تامس کارلایل و
 سمیوئل کولریج.
 فصل ۲۲: حکمای انگلیس در نیمه دوم سده نوزدهم ۴۶۸-۵۱۵
- یکم - جان استوارت میل؛ دوم - چارلز داروین؛ سوم - هربرت اسپنسر
 (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. فلسفه).
 فصل ۲۳: حکمای آلمان در نیمه دوم سده نوزدهم ۵۱۶-۵۲۹
- یکم - فلسفه مادی و روحی؛ دوم - فخنر؛ سوم - آتسه؛ چهارم - هارتمان؛ پنجم -
 نیچه.
 فصل ۲۴: حکمای فرانسه در نیمه دوم سده نوزدهم ۵۳۰-۵۴۵
- یکم - امیل لیتره؛ دوم - ارنست رنان؛ سوم - هیپولیت تین؛ چهارم - شارل

رنوویه؛ پنجم - الفرد فویه؛ ششم - ژان ماری گویو.

فصل ۲۵: آخرین منزل ۵۹۵ - ۵۴۶

یکم - مقدمه؛ دوم - ویلیام جیمز؛ سوم - بوترو؛ چهارم - برگسن.

گفتار در روش راه بردن عقل ۶۵۵ - ۵۹۷

پیوست‌ها

واژه‌نامه ۶۹۸ - ۶۵۹

اعلام ۷۲۱ - ۶۹۹

www.ketabir

پیشگفتار مصحح

یکم: شان و مقام سیر حکمت در اروپا

کتاب سیر حکمت در اروپا نخستین بیان دستگامند (= سیستماتیک) و بسامان از فلسفه غرب در ایران است. و با آنکه پس از نشر این تصنیف، آثار پرشماری در زمینه فلسفه غرب به زبان فارسی ترجمه یا نوشته شده، سیر حکمت همواره مقام ارجمندش را نگه داشته است. این آرا و اندیشه‌ها برخاسته از دو علت است: نخست آنکه نویسنده آن، مرحوم محمدعلی فروغی (۱۲۷۰ - ۱۳۴۰ ه. ش)، بهره‌ای ژرف و پرمایه از ادب و فرهنگ فارسی داشت و نثری که از قلم او ترایده متنی استوار و سلیس و زیبا است. نثر فروغی را می‌توان از بهر خودش و بدون نیاز به افزودن از اندیشه‌های فلسفی‌اش خواند و آن را در زمره الگوهای فارسی‌نویسی خوب نهاد. فروغی از نخستین پیشگامانی بوده که از نثر عموماً مغلق، پرتعقید، بیسوادانه، و بیدقت قاجاری گسسته است و پس از سالها جذب ادب غنی زاد و بودش نثری روان و پاکیزه روانا به بیان مفهوما و مضمونهای دشوار فلسفی فرا آورده است.

دوم آنکه نویسنده سیر حکمت متد و متدولوژی اروپا را آموخته و با ادب و فرهنگ و حکمت آن دیار آشنایی نزدیک یافته است. او از کسانی است که شاعری بود که در روزگار خود نیاز جامعه‌اش را به تحصیل معارف و علم و تکنولوژی اروپا حس کرد و به جان کوشید تا در عرصه حکمت درسنامه‌ای مستوفی و منظم برای هم‌پهنانش فراهم آورد. بی‌گمان سیر حکمت، به منزله تاریخی در شرح فلسفه غرب، در جنب بسیاری از همتاهایش مقام طراز اولی ندارد و هرآینه نویسنده‌اش نیز، خود، ادهای همچو منزلتی را برای آن قائل نبوده است. ولی علو شأن نسبی این تاریخ را هنگامی قدر می‌شناسیم که آن را بر پسزمینه برهوت کم‌دانشی روزگار نویسنده بنگریم. امروز که واژه‌نامه‌های فلسفی فراوان دم دست داریم، شاید بی‌درنگ دریابیم که مرحوم فروغی برای برگرداندن صدها اصطلاح و مفهوم و مضمون فلسفیِ فرنگی به فارسی چه مشکلاتی

داشته و چه رنجها بر خویش نهاده است.

فروغی در آغاز (در سالهای پیش از ۱۳۱۷ ه.ش) آهنگ نوشتن تاریخ فلسفه غرب را نداشت. هنگامی که به ترجمه گفتار در روش دکارت دست برد و آن را به انجام رساند، برخورد به اینکه رساله دکارت به کسانی که از معارف اروپا آگاهی نداشته باشند چندان بهره نمی‌دهد. پس برای مزید فایده مقدمه‌ای بر آن افزودم و سیر حکمت را در اروپا از عهد باستان تا زمان دکارت به اختصار در آن باز نمودم و به چاپ رسانیدم.^۱ این مجلد در ۱۳۱۰ منتشر شد و پسند خاطر دانش‌طلبان گردیده تا آنجا که آرزومند شده‌اند که دنباله آن نیز برای نمودار ساختن سیر حکمت از زمان دکارت تاکنون نگاشته شود.^۲ سبب در تصنیف یکم تصرفات و اضافاتی وارد کرد و آن را جلد نخستین از سیر حکمت در اروپا قرار داد و ترجمه رساله دکارت را هم چنانکه بود ضمیمه آن ساخت و به این نام در ۱۳۱۷ منتشر کرد: سیر حکمت در اروپا از زمان باستان تا مائه هفدهم، مدّیل به ترجمه گفتار دکارت.

فروغی در همین دیباچه آمده می‌دهد که بزودی جلد دوم را نیز مشتمل بر سیر حکمت در اروپا پس از دکارت «به نظر ارباب ذوق» برساند تا «توانند از سراسر تاریخ فلسفه اروپا اجمالاً آگاه شوند».

جلد دوم سیر حکمت، از آغاز سده یفده میلادی تا پایان سده هیجدهم، در ۱۳۱۸ منتشر می‌شود؛ و سرانجام جلد سوم، آغاز سده نوزدهم میلادی تا زمان حاضر، در ۱۳۲۰ درمی‌آید.

مرحوم فروغی افزون بر سیر حکمت، در زمینه ادبیات و فلسفه آثار ارزشمندی از خود به جای گذاشته که مشتمل است بر اصول علم تربیت ملل (۱۳۲۳ ه.ق)، حقوق اساسی یا آداب مشروطیت دول (۲۶ - ۱۳۲۵ ه.ق)، تاریخ فلسفه قدیمه مشرق (ترجمه، ۱۳۱۸ ه.ق)، حکمت سقراط (۱۳۰۴ ه.ش)، اندیشه‌های دو فیلسوف (۱۳۰۶ ه.ش)، پیام به فرهنگستان (۱۳۱۶ ه.ش)، فن سماع طبیبی (۱۳۱۹ ه.ش)، و سیر سخنوری (در ۱۳۳۱ تجدید چاپ شد).

متون فارسی که وی تصحیح یا تلخیص و تصحیح کرده، اینها است: زبده دیوان حافظ، رباعیات خیام، کلیات سعدی، خلاصه شاهنامه، مواظط سعدی، و منتخب شاهنامه.

تقریباً همه اصحاب فلسفه در ایران کتاب سیر حکمت را بارها خوانده‌اند و به آن

مراجعه کرده‌اند. نثر دلاویز نویسنده همه را به خود می‌کشد. فروغی از بیشتر فیلسوفان - سو در آن میان، از عده‌ای خاصتر چون افلاطون و دکارت و اسپینوزا و کانت و برگسن - به گونه‌ای سخن می‌گوید که پنداری رفیق شفیق ایشان است و همنشین همنفس و همدلشان. گاه در ضمن بیان آراء اندیشه‌گران حال وجد به وی دست می‌دهد. فروغی عارف مشرب است و چون «اهل حال و وجد» را می‌بیند، از خود بیخود می‌گردد. در روزگار فروغی زبان رایجِ فرنگی در ایران زبان فرانسه بود. دانش‌جویان علم و فلسفه غربی را به این زبان می‌خواندند. همین است که می‌بینیم در سیر حکمت معادل مصطلحات و مصنفات به زبان فرانسه آمده است. ولیکن در روزگار ما که زبان انگلیسی جای زبان فرانسه را گرفته است، می‌شاید که دانش‌جویان و حکمت‌دوستان ما که با زبان انگلیسی آشنایند، معادل انگلیسی مصطلحات و نام انگلیسی مصنفات فلسفی را نیز در اختیار داشته باشند. بهترین بهره را از سیر حکمت ببرند.

دوم: کارهایی که روی کتاب سیر حکمت در اروپا انجام داده‌ام

۱. معادل‌های انگلیسی مصطلحات فرانسوی را در پانوشته داده‌ام. معادل انگلیسی در درون پراتز است. این پراتز آنجا که اصلاح فرانسوی به صورت تنها آمده، در سمت راست آن نهاده شده است و جایی که در ضمن توضیح نویسنده آمده، در سمت چپ آن قرار گرفته است. مثلاً، در مورد نخست، در صفحه ۷، پانوشته ۱، اصطلاح *L'Être* را نویسنده آورده است و معادل انگلیسی (*Being*) را من در سمت راست آن افزوده‌ام؛ و در مورد دوم، در صفحه ۳۶، پانوشته ۷، اصطلاح *matière* را نویسنده آورده است و (*matter*) را من در سمت چپ به آن اضافه کرده‌ام.

معادل‌های انگلیسی منحصر به مصطلحات فلسفی نیست و شامل برخی مفردات علمی دیگر نیز می‌شود، مانند افزودن واژه *Ionians* به *ioniens* در پانوشته ۱، صفحه ۹، و واژه *Greece* به *Grèce* در پانوشته ۲ در همان صفحه.

نبودن پراتز حاوی معادل انگلیسی در کنار لفظ فرانسوی به معنای آن است که این دو لفظ در هر دو زبان ریخت یکسان دارند، هرچند که به حیث تلفظ مختلف‌اند. مانند: *nature* یا *relation* یا *essence*.

۲. مطالب داخل کروشه [] همه افزوده من است.

۳. معادل انگلیسی عنوان مصنفات را به عنوان‌های فرانسوی آنها افزوده‌ام. این گونه معادل‌ها نیز در داخل پراتز و پس از عنوان فرانسوی آمده است.

در فقره ۳، توضیح چند نکته ضروری است. یکم: بجز آثار انگلیسی که آنها را به

همان صورت انگلیسی آورده‌ام، در مورد آثار دیگر — که بیشترین فرانسوی و آلمانی‌اند — به افزودن معادل انگلیسی اثر به عنوان فرانسوی آن بسنده کرده‌ام. در مورد آلمانیان، از دادن معادل‌های آلمانی آثار ایشان خودداری کرده‌ام. زیرا، همچنان که در بخش یکم این پیشگفتار یادآور شده‌ام، غرضم یاری دادن به اکثریتی است که زبان انگلیسی زبان دوم آنها است و به میانجی این زبان با علوم و معارف فرهنگی آشنا می‌شوند. پرواضح است که اکثریت کسانی که امروزه در مملکت ما علم و فلسفه غربی را خوانند اگر بخواهند زبانی را فرا بگیرند — و هرآینه ناگزیر از این کارند — به دلایلی که شرحش در این گفتار نمی‌گنجد زبان انگلیسی را برمی‌گزینند. این اکثریت در مورد دانش جویان نزدیک به اتفاق است. مثلاً اصحاب فلسفه در ایران، عموماً و عمدتاً، تصنیف مشهور کانت را به صورت *The Critique of Pure Reason* می‌شناسند و نه به هیئت *Kritik der reinen Vernunft*. مرحوم فروغی نیز، بجز چند مورد اصطلاح انگلیسی، از دادن معادل آلمانی اصطلاح با تصنیف خودداری کرده است. نکته دوم: بر پایه همین استدلال، آوردن معادل فرانسوی آثار متفکران انگلیسی را لازم ندانسته‌ام، هرچند در مورد مصطلحات فلسفه، عموماً به همان صورتی بوده است که در فقره ۱ بیان کردم. نکته سوم: عنوان لاتینی معنای این، دکارت، اسپینوزا و برخی کسان دیگر را آورده‌ام و سپس به ترتیب معادل فرانسوی و انگلیسی آنها را داده‌ام.

۴. در مورد یونانیان، جز کسانی مانند سقراط و افلاطون و ارسطو و بطلمیوس و فیثاغورس و چند نفر دیگر که به همین صورت در فرهنگ ما مشهور و حَلَم‌اند، نامها را به تلفظ یونانی داده‌ام. در پانویست مربوط به هر کدام از یونانیان، سه صورت یونانی و فرانسوی و انگلیسی نامهایشان را آورده‌ام؛ و در هر یک، رای حفظ اصانت، صورت مندرج در متن اصلی مرحوم فروغی را نیز داده‌ام.

۵. در مورد رومیان نیز صورت اعلام به لاتینی است، با ذکر رومی که در متن اصلی برای آنها آمده.

۶. بغیر از اعلام یونانی و رومی، مرحوم فروغی برخی اعلام دیگر را به صورت فرانسوی آنها آورده است. من ضبط درست (یا اگر «درست» را نمی‌پسندید، ضبط بومی و اصلی) این نامها را در متن گذاشته‌ام و در پانویست تذکر داده‌ام که صورت مضبوط در متن اصلی چه بوده است. مثلاً، در صفحه ۱۰۱، به جای «میشل سیزوه»، صورت اصلی اسپانیایی وی را داده‌ام: میگل سیزوتو؛ یا به جای «گزوت» صورت اصلی هلندی او را ضبط کرده‌ام: گروتیوس. و نیز «ویلیام هاروی» به جای «ویلیام هاروه»، «بناواتتورا» به جای «بناواتتور»، «رامون لول» به جای «ریمون لول»، و «یوهانس اسکوتوس اریگنا» به

جای «اسکت اریژن».

۸. همچو می‌نماید که مرحوم فروغی لابد به سبب دلمشغولیهای اجتماعی و سیاسی هرگز فرصت نیافت که خودش نمونه‌های مطبوعه را بخواند. متن منتشر شده از همان پیش پر از غلطهای مطبعی فارسی و فرانسوی بوده است. من منتهای سعیم را کرده‌ام تا این غلطها را بپیرایم.

۹. قدمای ما ظاهراً تصویری از punctuation نداشتند. حتا آنان که مانند مرحوم فروغی با زبانهای فرنگی آشنا بودند و punctuation را در متن آن زبانها می‌دیدند، خودشان پروایی از رعایت نداشتند که نشانه‌های ویرگول، پوان ویرگول، نقطه، تیره‌های کوتاه و بلند، و نقطه، علایم گیومه، و مانند آن را در نثرشان به کار ببرند. کاربرد punctuation هم درونه، هنی نویسنده را در حین نوشتن به سامان می‌آورد و هم کار خواننده را در خواندن و فهم آن آسان می‌گرداند. punctuation سیر حکمت ناقص و مبهم و آشفته بود. من در این باره اقدام به بهبود بخشم.

۱۰. جز در یک مورد، هیچ دخالت تصرفی در ساختار نحوی متن نکرده‌ام. و آن یک مورد همانا حذف «و»های عطف مفرط در جای جای کتاب است. حرف عطف «و» آفت نثر نویسندگان سلف بود. کاربرد مفرط «و» یعنی متصل کردن جمله‌های متعدد پیاپی به یکدیگر و در آمیختن آشوب‌انگیز اندیشه‌های متضاد در آنها. ذهن آدمی برای فهم مطلب نیاز به توقف و درنگ و تأمل دارد.

۱۱. از آنجا که سیر حکمت در سه مجلد جدا و به فاصله زمانی یک تا سه سال منتشر شد، آرایشی یکدست از حیث بخش‌بندی عنوانهای مجلدات در درون فصلها نداشت. در ویرایش کنونی، تا می‌شده کُل متن را در ترتیبی یکدست به عنوان‌بندی هماهنگ گنجانده‌ام.

۱۲. دو واژه‌نامه (انگلیسی - فرانسه - فارسی و فارسی - انگلیسی - فرانسه) و یک فهرست اعلام در پایان کتاب آورده‌ام.

۱۳. برخی مصنفات فرنگی که نویسنده در ضمن کتاب از آنها سخن می‌گوید، در روزگار نو به فارسی ترجمه شده‌اند. عنوان این ترجمه‌ها را، با اضافه نام مترجمان و ناشران آنها، در پانویست آورده‌ام. البته فهرست این ترجمه‌ها جامع نیست. فقط از آنهايي نام برده‌ام که خودم رؤیت کرده‌ام. باری، گمان نمی‌کنم که شماره کمبودها بسیار باشد.

۱۴. املاي دو کشور «ایطالیا» و «هلند» را به صورت «ایتالیا» و «هلند» برگردانده‌ام. دگرگوئیهای دیگر همه در پانویست مشخص شده است.